

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.6.2023.291422>

ПЯРТЛАС М.

Переклав з естонської Ілля ГУМЕНЮК.

Естонська академія музики і театру. Доктор філософії (PhD), проректор з навчальної та наукової роботи, професор кафедри теорії музики (Таллінн, Естонія).

Pärtlas, Margus. Estonian Academy of Music and Theatre. Doctor of Philosophy (PhD), Vice Rector for Academic Affairs and Research, Professor at the Department of Theory of Music (Tallinn, Estonia).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1105-4106>

© Пяртлас М., 2023.

НОТАТКИ З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ І СУЧАСНИХ НАПРЯМІВ ЕСТОНСЬКОЇ СИМФОНІЧНОЇ МУЗИКИ

NOTES ON THE HISTORY OF DEVELOPMENT AND CONTEMPORARY TRENDS OF ESTONIAN SYMPHONIC MUSIC

Справжнім потрясінням для всіх естонців стала повномасштабна війна, що розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року. З ініціативи кількох студентів уже шостого березня у великій залі нашої Академії (Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia) відбувся благодійний концерт на підтримку України. У заході взяли участь викладачі й студенти, прозвучали музичні твори естонських та українських композиторів, лунала українська поезія. Я переконаний, що культурні контакти між Естонією та Україною мають значний потенціал, і після переможного завершення цієї жахливої війни ми матимемо широкі можливості для взаємного ознайомлення з культурною спадщиною і сучасними мистецькими досягненнями наших народів.

Хоча хоровий спів посідає особливе місце в естонській класичній музичній спадщині, у цьому огляді я зосереджусь переважно на симфонічній музиці. Узагальнюючий характер розвідки не претендує на вичерпний огляд естонської професійної музики. Я висловлю лише кілька міркувань щодо розвитку, провідних тенденцій у музичному мистецтві Естонії. Можливо, українські музикознавці зацікавляться творчістю естонських композиторів або паралелями між естонською та українською музикою.

Естонська мова належить до балтійсько-фінської групи фіно-угорської мовної сім'ї. Звичайно, естонці мають свій архаїчний фольклор, одне з найбільш своєрідних явищ якого — рунічна пісня. Ця кількатисячолітня традиція співу надихає й живить сьогодні професійних естонських композиторів. Про музику, яку грали в містах Середньовіччя й Нового часу, відомо небагато. Оскільки кілька естонських міст перебували у складі Ганзейського Союзу, поряд із багатьма містами Північної Європи, можливо, музиканти подорожували цими містами. Також у XIX столітті Естонію, розташовану на околиці Європи, відвідали з концертами видатні діячі європейської музичної культури, прозвучали твори тогочасної європейської музики. Наприклад, 1842 року в залі Тартуського університету виступав Ференц Ліст. Вагнерівська опера «Tannhäuser» («Тангейзер») була поставлена в Таллінні, у німецькому театрі (Revaler Stadttheater) 1853 року, лише через вісім років після її прем'єри в Дрездені.

Щодо музики, яку створили композитори естонського походження, історії її розвитку, то вона розпочалася значно пізніше, наприкінці XIX століття, коли наші вітчизняні композитори-класики почали здобувати професійну освіту, переважно в Петербурзькій консерваторії. Одним із перших таких композиторів був **Рудольф Тобіас** (Rudolf Tobias, 1873–1918), який уперше в естонській професійній музиці створив симфонічний твір — увертюру «Юлій Цезар» (1896). Йому належить і монументальна ораторія «Йонас», прем'єра якої відбулася в Лейпцигу (Німеччина, 1909).

Різноманітну інструментальну музику написав визначний естонський композитор-класик **Хейно Еллер** (Heino Eller, 1887–1990). Найвідомішим його твором стала симфонічна поема «Світанок» (1920), написана під час зародження Естонської Республіки¹. Вона й досі посідає вагомe місце в естонській музиці. Загальну романтичну виразність твору ілюструють модальні гармонії та окремі модерністські елементи.

В естонській музиці ім'я Х. Еллера увіковічене як провідного вчителя композиції ХХ століття. До Другої світової війни він викладав у Вищій музичній школі в Тарту (Tallinna Kõrgem Muusikakool), згодом — у Талліннській консерваторії. У Тарту, у Х. Еллера навчався видатний естонський симфоніст ХХ століття **Едуард Тубін** (Eduard Tubin, 1905–1982). Е. Тубін народився в маленькому естонському селі, здобував освіту і працював у Тарту. У 1944 році під час радянської окупації виїхав до Швеції, працював там як композитор. Помер у Стокгольмі. У його творчій спадщині десять симфоній, п'ять інструментальних концертів, дві опери і багато камерної музики. Е. Тубін перебував під певним впливом Я. Сібеліуса, І. Стравінського, Б. Бартока й інших майстрів ХХ століття. Водночас йому вдалося розвинути свій композиторський стиль, для якого характерні активний симфонічний розвиток, різні використання ритмічного остинато, іноді ладового, іноді гармонічного з атональними елементами. У багатьох творах композитор звертався до автентичних естонських народних мелодій.

«Легендарна симфонія» № 2 Е. Тубіна — шедевр естонської симфонічної музики, написаної до Другої світової війни. У цьому творі немає конкретної програми, але сам композитор висловився так: «Я охрестив цей твір «Легендарною симфонією», бо в ньому йдеться про героїчні легенди» [Postimees, 1937].

¹ Незалежна Естонська Республіка проголошена 1918 року, 1940 — анексована Радянським Союзом. Після розпаду ССРР 1991 року відновила свою незалежність.

Деякі критики й дослідники вбачали в ньому звернення до давньої історії Естонії, натхненної боротьби естонців проти німецьких хрестоносців XIII століття. З іншого боку, після виконання «Легендарної симфонії» у Стокгольмі (1984) тогочасний критик порівняв її з «інструментальним реквіємом для Європи, яка опинилася на межі катастрофи [Stockholms Tidningen, 1984].

Справді, масивні остинатні комплекси й фанфарні теми симфонії нагадують сцени битв. Водночас твір обрамляють довгі й повітряні акорди струнних, створюючи атмосферу своєрідної «позачасовості».

Міжнародного визнання досяг учень Х. Еллера видатний естонський композитор **Арво Пярт** (Arvo Pärt, 1935). Як і Е. Тубін, А. Пярт прожив значну частину свого життя в еміграції. У 1980 — виїхав з Радянського Союзу спочатку до Відня, а потім до Берліна, де прожив 30 років. Нині композитор повернувся на Батьківщину й оселився поблизу Таллінна.

У 1960-х роках А. Пярт став одним із провідних художників-авангардистів колишнього Радянського Союзу. Серед найкращих зразків його ранньої творчості — перша симфонія «Поліфонічна» (1963), у якій А. Пярт послідовно використовував додекафонічну техніку. У 1970-х роках композиторський стиль А. Пярта радикально змінився. Симфонія № 3 (1971) свідчить про заглиблення митця в музично-релігійну тематику епохи Середньовіччя й Відродження. Незабаром після цього А. Пярт виробляє свій знаменитий стиль *tintinnabuli* («дзвіночок»), використовуючи діатонічний звукоряд і милозвучне звучання. У техніці *tintinnabuli* контрапунктно поєднуються мелодична лінія і голос-*tintinnabuli*, що рухається тонами тризвуку. На прикладі оркестрового твору «Кант на пам'ять Бенджаміна Бріттена» можна виявити цей принцип у партії другої скрипки — мелодичний голос рухається ступенями *ля-мінору*, у нижньому (*tintinnabuli*), низхідному голосі кожному ступеню ладу відповідає найближчий до неї звук *ля-мінорного* тонічного тризвуку. Разом з іншими оркестровими групами

інструментальний канон утворює складне звучання, зосереджене навколо *ля мінору*. У цьому стилі створено багато відомих творів: «Fratres», «Tabula rasa» тощо. Зрілий стиль композитора представлений у його останній, четвертій симфонії «Лос-Анджелес» (2008).

Останній учень Х. Еллера — **Лепо Сумера** (Lepo Sumera, 1950–2000), автор шести симфоній, який також здійснив значний внесок в естонську музику. Його музика образно яскрава, з елементами алеаторики і стилізації. У симфоніях Л. Сумери поєднуються симфонічна драма і техніка мінімалізму, яка сформувалась у творчості американських композиторів.

Сучасне музичне життя в Естонії жваве й різноманітне. Деякі композитори експериментують з електронною музикою, інші продовжують писати для різних камерних ансамблів і симфонічних оркестрів. Неможливо виділити один провідний стиль чи композиційну техніку у творчості сучасних естонських митців. Є композитори, чії пошуки пов'язані насамперед із новими тембрами, є і ті, кого цікавить мікротональність. Серед визнаних у світі композиторів — естонські митці: Юрі Рейнвере (Jüri Reinvere), Тойво Тулев (Toivo Tulev), Гелена Тулве (Helena Tulve) і Тину Кирвітс (Tõnu Kõrvits).

Найбільш успішним і продуктивним сучасним естонським композитором-симфоністом є, безумовно, **Ерккі-Свен Тююр** (Erkki-Sven Tüür, 1959). Його монументальні симфонії проростають з особливого звучання. Сам композитор висловлюється так:

Для мене важливий звук і його зв'язок із симфонією як семантично багатим жанром <...> Важливо, щоб у моїй оркестровій музиці слухач упізнав звучання сучасності [Kerri Kotta, 2009].

Свою композиційну техніку він охарактеризував терміном «векторний метод»:

На низовому рівні вся композиція ґрунтується на так званому початковому кодї, генї, який, мутуючи і розвиваючись, надає цілісності матеріалу

твору, який звучить. Важливу роль у голосоведенні відіграє положення різних напрямів і «поворотів» на загальній «мапі». Я сприймаю їх як вектори із заданими інтервалами, що, своєю чергою, представлені послідовностями чисел [Kerri Kotta, 2009].

16 вересня поточного року в Таллінні вперше прозвучала Десята симфонія Ерккі-Свена Тьюра «Ægis».

Ерккі-Свен Тьюр відреагував на початок повномасштабного вторгнення в Україну хоровим твором «Україні»¹. Роботу над ним він описав так:

Зранку 24 лютого твір, над яким я працював раніше, відклав, я не міг повірити, що це відбувається, але це була правда. Цей жах, смуток і лють. Співчуття людям, які опинилися в цій ситуації і гинуть від російських атак <...> Що я можу зробити? Як підтримати українців? Мій спосіб, щоб продовжити жити, — писати музику <...> Я задумав написати новий твір, мені хотілося, щоб цей твір був почутий і розповсюджений. Можливо, у такий спосіб я зміг би підтримати бодай кілька людських душ в цій ситуації. Моя дружина Анна порадила звернутись до текстів пророків Старого Заповіту, де йдеться про конкретні погрози проти конкретного зла. У творі я вживаю тексти Святого Письма українською. У мене є надія і віра, що врешті-решт правда переможе, а брехня впаде. Є можливість для самоочищення, зокрема й для російського народу. Від них залежить, чи скористається ця нація цією можливістю, коли війна закінчиться. Проте зараз український народ бореться за всіх нас. Глибока шана борцям проти Мордору!

[Kollegium, 2022].

¹ Твір записано 13.03.2022 у виконанні мішаного хору Collegium Musicale, диригент Ендрік Юксвярав (Endrik Üksvārav). Версію зі струнным оркестром записав Естонський філармонічний камерний хор (Eesti Filharmoonia Kammerkoor ja Tallinna Kammerorkester), диригент Тину Кальюсте (Tõnu Kaljuste).

Список використаної літератури і джерел

1. Ed Tubinal valmis 2. Sümfoonia // Postimees. 1937. 19. november. Lk. 7.

2. Erkki-Sven Tüür. For Ukraine // Eesti Muusika Infokeskus. URL: <https://www.emic.ee/failid/File/Ukrainale.pdf> (accessed: 02.11.2022).

3. Erkki-Sven Tüür. For Ukraine. Kaljuste. Estonian Philharmonic Chamber Choir Orchestra. Conductor Tõnu Kaljuste <https://www.youtube.com/watch?v=f49Mzm3xqG0> (accessed: 02.11.2022).

4. Erkki-Sven Tüüri kooriteos “Ukrainale” // Kolleegium. 15.03.2022. URL: <https://kolleegium.ee/kiriku-elu-uudised/erkki-sven-tuuri-kooriteos-ukrainale/> (accessed: 02.11.2022).

5. Erkki-Sven Tüüri “Ukrainale”. Collegium Musicale. Dirigent Endrik Üksvärav. March 13, 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=S-YWmDAOujS> (accessed: 02.11.2022).

6. Kerri Kotta. Erkki-Sven Tüür — monumentaalsete kõlade looja // Sirp. 2009. 15.10.

7. Per-Anders Hellquist. Eduard Tubin från 1937 — Symfonisk chock // Stockholms Tidningen. 25.01.1984. 25.01.